

oseledtsi, raky; komari, metelyky, pavuky; mikroby, virusy, hlysty, chervy; creatures – unpersons of female: korovy, svyni, vitysi, kózy, lysytsi, sarny, myshi; kury, husy, kachký; ptashký, vorony, drokhvy, gavy; bdzhóly, mukhy; voshi; shchuky, zhaby, p"yavky; ameby, batsyly, infuzoriyi; creatures – unpersons of neuter: telyata, yahnyata, porosyata, loshata, lysenyata, zaychata, myshenyata, shchenyata, tsutsenyata, slonenyata; holub"yata, kurchata, husyata, kachenyata, indychata, orlyata.

Thus, language practice affirms the using of a nominative case form for nouns that are the names of both domestic animals and other animals (beasts, birds and insects) in general.

Key words: *noun, accusative case, nominative case, the plural, masculine, female, neuter.*

Статтю подано до редколегії 01.05.2017

Олена Лисенко

(м. Вінниця)

УДК 811.161.2'42

ОНТОЛОГІЯ ДИСКУРСУ ТА ЙОГО РОЗВИТОК У ДІАХРОНІЇ

У статті здійснено порівняльний аналіз дослідження понять «дискурс» та «дискурс-аналіз» представниками різних шкіл, зокрема схарактеризовано погляди прихильників французького, англо-американського, англо-австралійського та німецького напрямків дослідження дискурсу. Систематизовано теорії виникнення терміна «дискурс», з'ясовано його етимологію. Розглянуто найвідоміші концепції дискурсивного аналізу. Здійснено дослідження теорій та напрямків щодо розвитку дискурсу в діахронії. Окреслено вплив історичних та соціальних чинників на формування напрямків дослідження дискурсу.

Ключові слова: *дискурс, дискурс-аналіз, дискурсологія, екстралінгвістика, діахронія.*

Теоретико-практичне вивчення дискурсу – один з актуальних напрямів дослідження в сучасній лінгвістиці. Останнім часом у мовознавстві сформувалася тенденція до зміни вивчення мови як внутрішньої структури на дослідження її у розвитку. Природно те, що аналіз мови з погляду її функціонування породжує використання нових термінів на позначення більш загальних або вузьких понять, а також розширення його значення в процесі діахронії. З-поміж таких термінів виокремлюють «дискурс» та «дискурс-аналіз». Тому вивчення етимології дискурсу, визначення чинників, що впливають на його формування та розвиток, аналіз уже наявних досліджень у дискурсивному аналізі зумовили **актуальність** пропонованої розвідки.

Метою статті є окреслення етапів розвитку у вивченні поняття «дискурс» та опис наявних напрямків вивчення дискурсу в мовознавстві.

Завдання вбачаємо в аналізі теоретичного досвіду зарубіжних та вітчизняних мовознавців у сфері дискурсології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження дискурсу – явище багатоаспектне, що й привертає увагу мовознавців. Аналізом дискурсу займаються такі вітчизняні лінгвісти, як: Н. Б. Вахтін [2], М. Л. Макаров [5], Т. Ф. Плеханова [7],

О. Ф. Русакова [10], О. О. Селіванова [8], О. Є. Спаський [10], В. Є. Чернявська [12] та ін. До класичних праць у дослідженні дискурсу належать роботи зарубіжних дослідників, зокрема: Е. Бенвеніста [1], Е. Веттера [6], Р. Водака [6], Т. А. ван Дейка [3], М. Мейєра [6], П. Серіо [9], С. Тічера [6] та ін.

Дослідники О. Ф. Русакова й О. Є. Спаський зазначають, що настільки підвищений інтерес до вивчення дискурсу в його різноманітних виявах може бути підставою для створення нової міждисциплінарної галузі, яка отримала б назву «дискурсологія» [10, с. 8]. На їхню думку, дослідження можна було б спрямовувати в трьох напрямках: дослідження дискурсу як суспільного компонента, аналіз його структури та функцій; дослідження типів дискурсу, які утворюються внаслідок поділу його на певні групи (інституційний дискурс, дискурс ідентичності, дискурс меж існування, дискурс тіла, дискурс субкультур, політичний дискурс, арт-дискурс, бізнес-дискурс); дослідження дискурсивного мистецтва, метою якого є досягнення позитивної взаємодії шляхом установа згоди та порозуміння в процесі комунікації [10, с. 8].

Виклад основного матеріалу дослідження. Уперше термін «дискурс» використав у філософії Фома Аквінський (1225/1227 – 1274) у значенні «інтелектуальні роздуми», тобто здобутий «шляхом роздумів» на протигагу від отриманому «інтуїтивно» [6, с. 46]. Вважають, що в лінгвістиці термін «дискурс» уперше запропонував американський структураліст, фахівець із методології лінгвістичних досліджень, американський лінгвіст Зелліг Харріс на початку 50-х років ХХ ст. Термін «дискурс-аналіз» він використав як «метод аналізу зв'язного мовлення», що застосовується «для розширення дескриптивної лінгвістики за межі одного речення в певний проміжок часу та для співвіднесеності культури та мови» [15, с. 1–2]. У 60-х рр. на тлі політичної ситуації у Франції дискурс-аналіз співвідносили з «психоаналітичними техніками читання тексту» [7, с. 63], цей метод використовували для пошуку істинного змісту, що приховувався в тексті [7, с. 63].

З погляду етимології слово «дискурс» не має одностайності в тлумаченні. З латинської – «discurrere – бігати туди-сюди, discursus – захоплюватись та дозволяти собі що небудь або надавати інформацію про щось» [10, с. 45], «discursus – бігання, колообіг» [4, с. 621], «discursus – блукати, розгалуження, розростання, коловорот» [8, с. 120], «discursus – бесіда, розмова» [11, с. 142]. У середньовіччі з латинської «discursus» перекладали як «розмова, суперечка, балакучість, а пізніше – орбіта та рух» [17, с. 16], з французької – «discours – мовлення» [8, с. 120], «discours – промова, виступ» [11, с. 142].

З часом у лінгвістиці думки щодо трактування поняття «дискурс» дещо змінювалися. Зокрема, в 60 – 70-х рр. його розглядали як «мовлення, розмову, дискусію», «поведінку, що регулюється правилами», «дискурсивну реалізацію думок шляхом використання низки тверджень», «мову як сукупність, мовний універсум» [6, с. 46]. Е. Бенвеніст зазначав, що дискурс є реалізацією мови як засобу спілкування [1, с. 139]. У 80-х рр. мовознавці в дослідженні дискурсу вказують на вплив екстралінгвістичних чинників. Зокрема, Г. Браун зазначив, що дослідження дискурсу не може обмежуватися лише лінгвістичним аналізом, а повинно здійснюватися з урахуванням мети та функцій, що реалізуються суб'єктом [13, с. 1]. Т. А. ван Дейк розглядає дискурс як «комунікативне явище», проте серед його складових ураховують не лише текст, а й позамовні чинники, зокрема загальні знання, безпосередню позицію комунікантів, мету та інші аспекти, що впливають на сприйняття певного тексту [3, с. 8]. Отже, у мовознавстві аналіз дискурсу як речення, що є засобом реалізації мовлення (60–70-і рр.), розширилося на його дослідження як когнітивного явища (80-і рр.).

Джеймс Пол Джи пропонує дві форми використання терміна «дискурс». Якщо термін уживають з маленької літери, то під дискурсом потрібно розуміти використання мови у вузькому значенні, тобто безпосереднє використання мови, проте вживання терміна з великої літери, вказує на врахування не лише мовних, а й екстралінгвістичних чинників [3, с. 6–7].

Дебора Шифрін визначає три напрямки щодо характеристики дискурсу: вияв мови вищий від речення та словосполучення; вивчення мови повинно здійснюватись у сфері безпосереднього її використання; висловлення є реалізацією дискурсу [16, с. 20–43]. Тлумаченню терміна «дискурс» властива певна варіативність, що залежить від часових, соціальних умов, особистісних поглядів та мети дослідників.

У дослідженні дискурсу Т. Ф. Плеханова виділяє три школи: французьку, американську та англо-австралійську [7, с. 63]. В. Є. Чернявська розглядає англо-американську, французьку та німецьку школи дискурс-аналізу [12, с. 136–141]. Визначними постатями французької школи є Е. Бенвеніст, Дж. Серль, П. Серіо, Ф. де Соссюр, М. Фуко; англійської та американської – Т. Гівон, Т. А. ван Дейк, Е. Лакло, Ш. Муфф; німецької – Ю. Лінк, У. Масс, Ю. Хабермас.

Французька школа формувалася з середини 60-х, та на початку 70-х рр. Розвитку дискурсивного аналізу у Франції сприяли тогочасні політичні умови. Тексти аналізували з ідеологічного погляду для виявлення підтексту в певному контексті [9, с. 23]. Концепцією цієї школи було дослідження дискурсу в «соціально-семіотичному» [7, с. 63] напрямі. На відміну від англо-американської школи французький напрям дискурсивного аналізу, за Е. Бенвеністом, визначає стрижневою особистість, що формується в процесі комунікації [1, с. 293]. Водночас мовця не можна розглядати як єдине джерело творення змісту, оскільки на контекст впливають підсвідомі та історичні чинники [9, с. 16], хоч М. Бахтін саме особистість визначав головною рушійною силою у процесі створення комунікації [7, с. 64]. Завдяки М. Фуко термін «дискурс» набув філософських ознак, оскільки сприймався як когнітивний засіб. Він звертає увагу не на дослідження безпосереднього значення, а на підтекст, що не називається прямо в контексті [7, с. 65].

Англо-американський напрямок розглядає дискурс у формі діалогу, що передбачає узгодження дій та залежність комунікантів у процесі мовлення, що реалізується в усній формі [12, с. 136]. Згідно з *американською* школою дослідження дискурсу здійснювалося в «логіко-прагматичному аспекті» [7, с. 63], об'єктом аналізу якого був текст, у якому крізь призму внутрішньотекстових висловлень відображаються міжособистісні стосунки. *Англо-австралійська* школа досліджує дискурс у «функціональному» аспекті, для якого базовими стали дослідження М. Холідея, що є автором «системно-функціональної концепції мови» [7, с. 63].

Французька школа дискурсу стала підґрунтям для розвитку *німецького напрямку*. На думку У. Мааса, кожний попередній текст, що є об'єктом дослідження дискурсу, слугує складовою наступного тексту та поштовхом для появи інших. Незважаючи на те, що в німецькій школі дискурс розглядали в літературознавчому напрямі, його аналізували з урахуванням суспільних, ідеологічних та соціальних аспектів [12, с. 141].

У вітчизняному мовознавстві активне вивчення дискурсу розпочалось у 90-х рр., об'єктами дослідження якого стали різні види дискурсу та методи їхнього аналізу [7, с. 64].

Нерідко визначальним критерієм формування позиції дослідників ставали національні особливості та політичний устрій. Проте незважаючи на те, що дослідники різних шкіл мали відмінні критерії щодо аналізу дискурсу, спільним для них залишалося дослідження

принципів взаємодії між суб'єктом та текстом, а також визначення ролі в цьому процесі соціокультурних, етнічних та особистісних чинників.

Зважаючи на те, що на дослідження дискурсу впливала структурна лінгвістика, етнологія та семіотика, Н. Б. Вахтін та Є. В. Головка визначають шість напрямів його вивчення [2, с. 256–258]:

1) «структуралізм, семіотика, аналіз нарративів та етнографія» [2, с. 256]. У межах дискурсивного аналізу визначальною рисою структуралізму було дослідження художніх творів та буденного мовлення. Завдяки семіотиці представники різних галузей отримали змогу здійснювати міждисциплінарні дослідження. У процесі аналізу текстів виділяли відображення в них етнографічних, соціальних та культурних аспектів;

2) дослідження процесу комунікації на рівні мікросоціології та мікросоціолінгвістики, а також використання властивих їм методів дослідження. Важливим напрямом дискурсивного аналізу є дослідження реалізації комунікації у формі діалогу та використання методології мікросоціолінгвістики;

3) «прагматика, аналіз мовленнєвих дій» [2, с. 257]. Він уміщує дослідження процесу комунікації з погляду прагматики, вивчення взаємодії прагматики з лінгвістичними та соціальними чинниками, що впливають на формування тексту, побудову мовлення, її роль у співвідношенні між змістом та його реалізацією;

4) «соціолінгвістика» [2, с. 257]. Дослідження мови у самій мові з урахуванням соціальних аспектів, що відображаються в певному контексті;

5) вивчення «тексту з точки зору психології та штучного інтелекту». Цей напрям мав на меті з'ясувати, як з погляду педагогіки та психології в людській пам'яті відбувається сприйняття, запам'ятовування, репрезентація та відтворення тексту;

6) «лінгвістика тексту» [2, с. 258]. Дослідження лінгвістики, яке виходить за межі речення, визначає правила їхньої сполучуваності в тексті, та його змістовий аспект у макроструктурі [2, с. 256–258].

За М. Л. Макаровим, дослідження дискурс-аналізу формується на вивченні комунікативних дій у писемному й усному форматі, що реалізуються в природних обставинах, та аналізі змістового компонента мовлення не з погляду лінгвістичних досліджень, а з акцентом на соціальній взаємодії. На його думку, дискурс-аналіз ґрунтується на трьох постулатах: «дія, побудова, варіативність» [5, с. 79], які виявляються в «соціальних діях» [5, с. 79], що реалізуються в усній або писемній формі з дослідженням того, який саме лексичний матеріал, з-поміж усього доступного індивіду лексичного складу, використано для реалізації «соціальної дії» [5, с. 80], ураховуючи намір, міжособистісний компонент та соціальні чинники. Дискурс-аналізу властиві риси когнітивного дослідження, оскільки він інтегрує індивідуальні та соціальні, внутрішні й зовнішні аспекти реалізації дискурсу [5, с. 53].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Історія виникнення дискурсу сягає античних часів. Напрями та концепції дослідження в процесі діяхронії поступово проходили шлях від відокремленого існування до їхнього зв'язку та встановлення взаємодії між прагматикою, соціологією, семіотикою, етнографією, психологією, лінгвістикою й іншими науковими напрямами. Праці з дискурсології витлумачують терміни «дискурс» та «дискурс-аналіз» як міждисциплінарні поняття, що потребують комплексного підходу в процесі свого вивчення. Перспективи подальшого

дослідження полягають в аналізі типів дискурсу як суспільного та міжгалузевого явища, зокрема у вивченні медичного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика: [пер. с французского] / Э. Бенвенист. – Москва : Прогресс, 1974. – 447 с.
2. Вахтин Н. Б. Социолінгвістика и социология языка: [учебное пособие] / Н. Б. Вахтин, Е. В. Головкин. – Санкт-Петербург : ИЦ «Гуманитарная Академия», 2004. – 336 с.
3. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – Благовещенск : «Типографкомплекс», 2000. – 308 с.
4. Енциклопедія сучасної України. – Київ : ВАТ «Поліграфкнига», 2007. – Том 7 Г – Д. – 708 с.
5. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – Москва : ИТДК «Гнозис», 2003. – 280 с.
6. Методы анализа текста и дискурса / [Тичер С., Мейер М., Водак Р., Веттер Е.]. Пер. с англ. «Гуманитарный центр». – Харьков : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – 356 с.
7. Плеханова Т. Ф. Дискурс-анализ текста: [пособие для студентов вузов] / Т. Ф. Плеханова. – Минск : ТетраСистемс, 2011. – 368 с.
8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
9. Серио П. Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. – Москва : Прогресс, 1999. – С. 12–53.
10. Современная теория дискурса: мультидисциплинарный анализ (Серия «Дискурсология») Вып. 1 – Екатеринбург: Издательский Дом «Дискурс – Пи», 2006. – 177 с. – Режим доступа к жур.: discourse-pi.ur.ru/avtor6/books/std.doc
11. Українська мова. Енциклопедія. [2-е вид., виправлене і доповнене]. – Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 833 с.
12. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность : [учебное пособие] / В. Е. Чернявская. – Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.
13. Brown G. Discourse Analysis / G. Brown, G. Yule. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1983. – 288 p.
14. Gee J. P. An Introduction to Discourse Analysis: Theory and method. London / Gee J. P. – New York : Routledge, 1999. – 209 p.
15. Harris Z. S. Discours analysis. / Z. S. Harris // Language. – 1952. – Vol. 28. – P. 1–30, 474–494.
16. Schiffrin Deborah Approaches to Discourse / D. Schiffrin. – Oxford / Cambridge : MA & Oxford Blackwell, 1994. – 470 p.
17. Vogt Rudolf Zwei Modelle zur Analyse von Diskursen.Ueber die Schwierigkeit des Verstaendigem beim Reden: Beitrage zu einer Linguistik des Diskurses. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1987. – P. 3–34.

Лысенко Е. Онтология дискурса и его развитие в диахронии

В статье осуществлен сравнительный анализ исследования понятий «дискурс» и «дискурс-анализ» представителями разных направлений, в частности проанализированы взгляды сторонников французской, англо-американской, англо-австралийской и немецкой школы исследования дискурса. Систематизированы теории возникновения термина «дискурс» и проанализированы взгляды лингвистов относительно его этимологии. Рассмотрены самые популярные концепции дискурсивного анализа. Определены факторы, влияющие на формирование направлений изучения дискурса. Проведено описание

исследований, теорий и направлений относительно развития дискурса в диахронии. Описано влияние исторических и социальных факторов на формирование направлений исследования дискурса.

Ключевые слова: *дискурс, дискур-анализ, дискурсология, экстралингвистика, диахрония.*

Lysenko O. Ontology of discourse and its development in diachrony

The article deals with the current issues of modern linguistics. The theories of the terms «discourse» and «discourse analysis» have been systematized and the views of linguists on their etymology and semantics has been described. The interpretation of the term «discourse» and its first usage in linguistics were investigated.

The most famous concepts of discourse analysis have been structured. The historical and social factors appear to have influenced the formation of the discourse research areas. This study reveals the fact that discourse analysis in the 1960s and 1970s (the sentence as a vehicle of implementing speech) differed from that (discourse analysis as a cognitive phenomenon) defined in 1980s. A descriptive study was done to approach the theories concerning the development of discourse in diachrony.

The study included a comparative analysis of the concepts of discourse and discourse analysis of different schools, including analysis of the views of supporters of French, Anglo-American, British, Australian and German research areas of discourse. Representatives of the French school of discourse analysis viewed the person as a key component, supporters of the Anglo-American school focused on a form of implementation, namely, dialogue and text as the main components on discourse analysis, German school was engaged in the study of discourse in the literary direction, East-European representatives paid more attention to the typology and methodology of the discourse research. Despite the fact that the study of discourse by the representatives of different schools varied by the use of different criteria, nonetheless what they all had in common was the fact that discourse analysis remained an interaction between the subject and the text (orally or in writing), and defined the role of the socio-cultural, ethnic, personal and extra linguistic factors. It has been determined that the schools do not negate each other, but complement each other and expand the boundaries of the discourse research.

The material presented in this article proves that the study of discourse is a multidimensional process, that is why its research remains one of the pressing issues in contemporary linguistic research.

Key words: *discourse, discourse analysis, discourse studies, extralinguistics, diachronics.*

Статтю подано до редколегії 28.04.2017